

Alicja Kołakowska

Historia pewnego kwitariusza

Prace Językoznawcze 10, 105-113

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Alicja Kołakowska
Olsztyn

Historia pewnego kwitariusza*

Certain receipt book story

The article concerns the accounting block, that once belonged to the local carpenter named Gajk (Gaŷk), who lived in Seenwalde (Piasutno). Finding the receipt book, that has become the author's property, gave the opportunity to get to know more about the lives of the old inhabitants of Piasutno. Thanks to it, we can, in a way, follow through both their names and some aspects of their everyday lives, concerning various pecuniary liabilities that they were once subjected to.

Słowa kluczowe: kwitariusz, podatki, dawni mieszkańcy, Piasutno, Prusy Wschodnie, tabela, mapa

Key words: receipt book, taxes, old inhabitants, Piasutno, East Prussia, table, map

Granatowa, bez żadnego napisu, trochę wypłowiała okładka zeszytu formatu A-5, kryje rachunkowy bloczek. Obecnie stanowi własność autorki, niegdyś należał do stolarza o nazwisku Gajk (Gaŷk), mieszkającego w dawnym Seenwalde, obecnie Piasutnie. Jest to miejscowość w województwie warmińsko-mazurskim, położona nad jeziorem o tej samej co i wioska nazwie. Założono ją w 1678 r.; do 1945 r. pozostawała w granicach Prus Wschodnich należących do Rzeszy. Nazwa „Piasutno” została wymieniona przez Melchiora Wańkowicza w jego raporcie z 1936 r. *Na tropach Smeŷka*¹, ponieważ w osadzie Łęg, położonej nieopodal Piasutna, w 1931 r. otwarto pierwszą polską szkołę na Mazurach. Łęg jako tzw. przysiółek zaliczany jest dziś do wsi Piasutno. Nazwę „Piasutno” przywołują w swoich książkach także inni autorzy, m.in. Stanisław Szostakowski i Jerzy

* Przy konstruowaniu tekstu wykorzystałam sugestie rozmówców, mieszkańców Piasutna: Ellen Jungebauer z domu Nikulla, zam. Lage-Lippe, do 1957 r. mieszkanki Piasutna; Manfreda Kili-manna, zam. Piasutno, Zofii Komosińskiej-Chrapek od 1945 r. mieszkanki Piasutna; Gerharda Kozizkiego, zam. Wuppertal, do 1971 r. mieszkańca Piasutna.

¹ M. Wańkowicz: *Na tropach Smeŷka*. Warszawa 1980, s. 197–198.

Oleksiński². Miejscowość znana jest również z tego, że na przełomie XIX i XX w. mieszkała tu, podobnie jak w pobliskich Jerutkach, znaczna liczba chrześcijan baptystów, mających swój kościół w Świątynie. Korzystne położenie wsi na południowym brzegu jeziora Piasutno i w bliskim sąsiedztwie jezior Nożyce i Świątajno sprzyjało jej rozwojowi. W 1782 r. liczyła ona 60 domów, zaś w 1858 r. było już 101 chałup i 728 mieszkańców³. Przed wybuchem II wojny światowej w Piasutnie wraz z koloniami było 175 domów. We wsi znajdowały się: karczma, kuźnia, straż pożarna, wiejska waga i szkoła, a także cmentarz ewangelicki, pamiątkowy kamień – pomnik poświęcony żołnierzom poległym w czasie I wojny światowej oraz boisko. Wioska miała własnego masarza, stolarza, szewca i kowala. W Piasutnie zamieszkiwali głównie Mazurzy i Niemcy.

Współcześnie miejscowość liczy 142 domy, na pobyt stały zameldowane są tu 442 osoby⁴.

Wgląd w to, gdzie mieszkali ludzie, których nazwiska uwiecznił w kwitariuszu Gajk (Gaŷk), daje mapa Seenwalde (Piastuna) z 1945 r., na której podano nazwiska większości wymienionych przez niego właścicieli posesji (zob. s. 107).

Z mapy można odczytać 165 nazwisk dawnych mieszkańców Piastuna. Piśmownia niektórych z nich jest odmienna w obu dokumentach. Wśród tych znajdujących się w kwitariuszu część bez wątplenia ma polski rodowód, np: Kopacz, Modzelewski, Sitkowski, Zamorski, Świtaj, Skiba, Kolpaczyk, inne zaś są popularnymi nazwiskami niemieckimi: Hahn, Meyer, Schmidt, Wolff. Świadczyć to może o kulturowym wymieszaniu mieszkańców, zapewne ze względu na przygraniczne położenie wioski. Na podstawie nazwisk nie sposób określić tożsamości narodowej ani preferencji politycznych mieszkańców Piastuna w latach 40. Jedno jest pewne: jako obywatele Rzeszy płacili nałożone na nich zobowiązania podatkowe.

Zachowany bloczek Gajka (Gaŷka) składa się z 49 rachunków (od numeru 4151 do 4200); brakuje rachunku 4152. Zostały one wystawione w 1940 r. i dotyczą składek ubezpieczenia oraz podatków głównie z 1939 r. Obejmują okres wpłat od 19 lutego do 1 kwietnia 1940 r. Formularze rachunków drukowane były zapewne w latach 30. XX w. jako dodatek do gazety „Masuren Allgemeine Zeitung” ukazującej się w ówczesnym Ortelsburgu (Szczytnie), co jest skróto zaznaczone na każdym z nich. Bloczek zawiera rachunki oryginalne, kopie bowiem otrzymywali płacący (widoczne są nawet fragmenty perforacji kopii, mających różowy kolor). Wszystkie kwity wypełnione zostały ołówkiem kopionym i zachowały się w doskonałym stanie.

² S. Szostakowski: *Dzieje Warmii i Mazur w wypisach*, Warszawa 1964, s. 148; J. Oleksiński: *I nie ustali w walce*. Warszawa 1980, s. 371–376.

³ J. Jałoszyński: *Szczytno. Z dziejów miasta i powiatu*. Olsztyn 1962.

⁴ Informacja na podstawie danych Urzędu Gminy w Świątynie z 7 kwietnia 2008 r.

Eindekasse:

Quittung № 4155

Gemeindekasse sind heute für Rechnung des Herrn Birnüllla Kuhl gezahlt worden:

	RM.	PH
1. Staatl. Grundvermögensteuer Vierteljahr 193		
2. Hauszinssteuer		
3. Gemeindesteuern IV 193 9	4	30
4. Bürgersteuer		
5. Hundesteuer Halbjahr 193		
6. Landwirtschaftl. Berufsgenossenschaft für 193		
7. Haftpflichtversicherung für 193		
8. Viehvericherungsbeitrag für 193		
9. Handwerksammerbeitrag für 193		
10. Kirchensteuer für 193		
11. Feuerloffenbeiträge Halbjahr 193		
12. 2% Säumniszuschlag zu Nr.		
13. Mahngebühren		
14.		
15.		
Zusammert	4	30

In Worten: Vier RM 30 PH

den 22 Februar 1940

L. K. Gajk.
(Unterschrift des Kassenerwalters)

Każdy rachunek składa się z elementów stałych, wydrukowanych w języku niemieckim: kasa gminy, kwit numer, miejsce na imię i nazwisko, należność, razem, słownie, miejsce na datę i podpis kasjera. Centralną część kwitu zajmują wyszczególnione pozycje, są to kolejno:

- 1) podatek od nieruchomości (ogólny),
- 2) podatek od domu,
- 3) podatek dla gminy,

- 4) podatek od liczby mieszkańców,
- 5) podatek od psów,
- 6) składka na związek rolników,
- 7) ubezpieczenie samochodów,
- 8) ubezpieczenie zwierząt,
- 9) opłata na związek rzemieślników,
- 10) opłata na kościół,
- 11) ubezpieczenie od pożaru,
- 12) 2% odsetek,
- 13) koszty upomnienia.

Pod pozycjami 14 i 15 widnieją puste miejsca przeznaczone na dopisanie innego zobowiązania, jeśli zaszłaby taka potrzeba. Rachunki zostały wystawione różnym osobom. Przytaczana pisownia nazwisk powtórzona została za Gajkiem (Gaŷkiem).

Odnaleziony kwitariusz daje możliwość wglądu w różne sfery życia dawnych mieszkańców Piastuna. Dzięki skrupulatności Gajka (Gaŷka) w prowadzeniu rachunków można prześledzić nie tylko nazwiska dawnych mieszkańców Piastuna, ale także w jakimś sensie pewien aspekt ich codziennego życia, dotyczący różnych zobowiązań pieniężnych, jakim musieli podołać. Kwitariusz został znaleziony na strychu budynku mieszkalnego należącego niegdyś do Gajka (Gaŷka). Ukryty był za jedną z dachowych krokwi. Przeleżał tam aż 62 lata!

Ciekawa jest również osoba „podatkobiorcy”. Z wystawionych przez niego w 1940 r. rachunków wynika, że był mieszkańcem do tego upoważnionym, ale być może czynił to w czyimś zastępstwie. Kim zatem był właściciel kwitariusza Gajk (Gaŷk) i jakie były koleje jego losu? Pewne jest, że był stolarzem. Zamieszkiwał na działce położonej w sąsiedztwie szkoły, w centrum wsi. Wstrząsająca opowieść miejscowych utrwaliła pamięć o nim na długo. Zginął w Piastunie pod koniec wojny, w 1945 r., z rąk żołnierzy radzieckich. Na jego posesji, obok pasieki położonej się nad jeziorem, znaleziono amunicję porzuconą prawdopodobnie przez uciekające wojsko niemieckie. Rosjanie chcieli wiedzieć, gdzie jest broń do tej amunicji. Gajk (Gaŷk) nie potrafił dać im zadowalającej odpowiedzi, więc go podpalili na podwórku nieopodal domu. Co się stało z ludźmi, dla których wystawiono podatkowe kwity? Niektórzy zginęli na wojnie, inni zmarli śmiercią naturalną w czasie wojny lub po niej. Część z nich pochowana jest na wiejskim cmentarzu w Piasutnie, dawniej – ewangelickim, obecnie – komunalnym. Jednak większość wyjechała w różnych latach po II wojnie światowej do NRD lub RFN.

Tabela 1

Podatnicy z miejscowości Seenwalde (Piasutno) według kwitariusza Gajka (Gayka)
oraz mapy z 1945 r.

Lp.	Numer kwitu	Imię i nazwisko wg pisowni Gajka (Gayka)	Rodzaj zobowiązania (nr w kwi- tariuszu)	Dodatkowe informacje o podatniku*	Nazwisko wg pisowni na mapie z 1945 r.
1	2	3	4	5	6
1.	4151	Wilhelm Kopacz	2	wyjechał z rodziną do Niemiec	Kopacz
2.	4153	Rudolf Osigus	11	mieszkał na Łęgu; brat Hermanna i Karla	Osigus
3.	4154	Adam Burbulla	3	zmarł w 1955 r. ; pochowany na cmentarzu w Piastunie; ojciec Paula i dziadek Dietera Paula Burbulli – nauczyciela ze Szkoły Podstawowej w Świątynie w latach 1966–1969	Burbulla
4.	4155	Karl Burbulla	3		
5.	4156	Karl Mozelewski	3	wyjechał do Niemiec	Moselewski
6.	4157	Otto Gregor	4		Gregor
7.	4158	Otto Schwitaj	3, 4		Schwittaj
8.	4159	Karl Lork	3	zajmował budynek mieszkalny stojący niegdyś na posesji pomiędzy drewnianymi domami oznaczonymi obecnie nr. 6 i 7; jego żona prowadziła w Piastunie pocztę	Lork
9.	4160	Winfried Sewtz	3, 4		Sewtz
10.	4161	Karl Kositzki	3	rodzina z Miną Goroncy (Gorący); poległ na froncie w 1944 r.	Kositzki
11.	4162	Wilhelm Pillath	3, 4	zmarł i został pochowany w Piastunie	Pillath
12.	4163	Fridrich Meyer	11	wyjechał po wojnie do Niemiec	Meyer
13.	4164	Anna Schlonzak	3, 11		
14.	4165	Maria Zott	2		Sott
15.	4166	Szmidt	8	leśniczy	
16.	4167	Wilhelm Toporziszek	3, 4		Toporziszek
17.	4168	Michael Pillath	3		Pillath

cd. tabeli 1

1	2	3	4	5	6
18.	4169	Gustaw Syska	8	ojciec Gerharda i Wernera Sysków; pierwszy z nich w latach 90. wspomagał szkołę w Piastunie	Syska
19.	4170	Hermann Osigus	3	mieszkał na Łęgu	
20.	4171	Emma Zengotta	11		Sengotta
21.	4172	Jakub Tański	3	mieszkał w Piastunie w budynku oznaczonym obecnie nr. 37; został pochowany w Piastunie	Tanski
22.	4173	Paul Luma	3	syn Wilhelminy Lumowej; mieszkał na Łęgu w budynku, w którym w latach 1931–1932 była polska szkoła	
23.	4174	Ida Prier	8, 14	wyjechała do Niemiec	
24.	4175	Johann Sakowski	3, 5		
25.	4176	Wilhelm Zamorski	3		Samorski
26.	4177	Schnetka Rudolf	4	wyjechał do Niemiec	Schnetka
27.	4178	Martha Gadomska	3		Gadomski
28.	4179	Johann Latza	3, 5		Latza
29.	4180	Albert Serowy	3		Serowy
30.	4181	Ludwig Worff	3	mieszkaniec Świątajna	Worf
31.	4182	Gustaw Albert (nazwisko nieczytelne)	3		
32.	4183	Maria (nazwisko nieczytelne)	3, 4		
33.	4184	Hugo Kinsle	2, 3, 4	karczmarz z Piastuna; zginął na wojnie; do Niemiec wyjechała jego żona i dzieci	Künzle
34.	4185	Paul Kilimann	4	wyjechał z rodziną do Niemiec	Kilimann
35.	4186	Karl Osigus	3, 5	mieszkał na Łęgu	
36.	4187	Johann Skibba	5	mieszkał pod Powalczynem	
37.	4188	Adolf Krischner	3		
38.	4189	Karl Haibowitz	3		
39.	4190	Samuel Zamorski	3		
40.	4191	Sadlowski (imię nieczytelne)	3	Szewe; jego żona zmarła i została pochowana w Piastunie; po wojnie wyjechał do Niemiec	

cd. tabeli 1

1	2	3	4	5	6
41.	4192	Patz Samuel	5		Patz
42.	4193	Michael Sitkowski	2, 3	kował	Schittkowski
43.	4194	(imię i nazwisko nieczytelne)	2, 3, 11		
44.	4195	Augustin Hahn	14		
45.	4196	Johann Augustin	14	zginął w czasie wojny	
46.	4197	Ludwig Pazia	3		Pazia
47.	4198	Wilhelm (nazwisko nieczytelne)	3		
48.	4199	Gustaw Kolpaczik	4	mieszkał na Łęgu; po wojnie wywieziony do ZSRR i stamtąd nie powrócił	Kolpaczik
49.	4200	Emil Worff	3		

* Informacje o byłych mieszkańcach Piastuna uzyskiwano wspólnie z różnych źródeł, głównie od innych mieszkańców wsi.

Czego dotyczyły wystawione rachunki? Otóż najczęściej był to należny podatek na rzecz gminy (31 wpłat), następnie podatek od liczby mieszkańców (9 wpłat), w równej liczbie podatek od domów, od psów, ubezpieczenia od pożaru (po 5 wpłat), inny rodzaj podatku niż wymieniony w kwitariuszu (3 wpłaty) oraz ubezpieczenie zwierząt (2 wpłaty). Pod pozycją 14 w trzech przypadkach wpisano następujące zobowiązania: zaległości. Kwoty podatku są różne, uzależnione prawdopodobnie od wielkości domów, liczby mieszkańców i zwierząt itp. Niektórzy wpłacali podatek kwartalnie lub za cały rok. Jedni płacili tylko za jeden rodzaj podatku, inni zaś opłacali kilka różnych zobowiązań.

Liczbę wpłat w poszczególnych latach obrazuje zestawienie:

1936–1939 – 2; 1937 – 2; 1938 – 2; 1939 – 63; 1940 – 4

Z powyższych danych wynika, że tylko niewielki procent mieszkańców z ogólnej liczby 49 umieszczonych w kwitariuszu miał zaległości. Większość rzetelnie płaciła podatki. Z analizy kwitariusza wynika, że o ile większość podatków płacono z dołu, za miniony kwartał lub rok, to ubezpieczenia od pożaru opłacano raczej z góry. Tylko jedna osoba z pięciu zapłaciła ten podatek za miniony 1939 r., pozostali płacili już za I kwartał 1940 r. Mimo trwającej w Europie wojny, życie w Seenwalde, przynajmniej w jakimś sensie, nadal wyznaczał rytm wpłacanych podatków. Ciekawostką może być fakt, że podatek od psów

w wysokości 1 marki wpłaciło jedynie pięciu gospodarzy i to mieszkających na obrzeżach i koloniach Piastuna (Johann Sakowski, Johann Latza, Karl Osigus, Johann Skibba, Samuel Patz). Warto też zwrócić uwagę, że niektóre rodzaje zobowiązań wymienionych w druku (6 – wpłata na związek rolników, 9 – wpłata na związek rzemieślników, 10 – wpłata na Kościół) albo nie dotyczyły mieszkańców Seenwalde, albo poborca nie był upoważniony do ich pobierania.

Mimo wielu niewiadomych, znaleziony kwitariusz stanowi z pewnością żywy dokument życia mieszkańców Prusach Wschodnich z początku wojny. Można przyjąć, że wyszczególnione w kwitariuszu podatki obowiązywały wszystkich mieszkańców Rzeszy. Analizując rodzaj wpłacanych podatków, należy przyznać, że obowiązujący ówczesnie Prusach system zobowiązań pieniężnych był przejrzysty i ujmował wszystkie sfery ludzkiej działalności.

Summary

The article concerns the accounting block, that once belonged to the local carpenter named Gajk (Gaŷk), who lived in Seenwalde (Piastno). Finding the receipt book, that has become the author's property, gave the opportunity to get to know more about the lives of the old inhabitants of Piastno. Thanks to it, we can, in a way, follow through both their names and some aspects of their everyday lives, concerning various pecuniary liabilities that they were once subjected to.

The receipt book consists of 49 bills, made out before 1940. All the receipts were filled with the indelible pencil and have remained in a perfect shape till now. The receipt book was found in the attic of the old house that used to belong to Gajk (Gaŷk). It had been hidden behind one of the roof rafters for 62 years. The tapes of liabilities, the number of payments year by year and the shortened information about selected taxpayers' fates were shown in the form of tables. Moreover, the article presents the copy of the Seenwalde map from 1945. Despite the number of imponderables, the found receipt book testifies to the way of living of East Prussia inhabitants during the time it was the part of Germany.